

ΟΙ ΕΞΟΥΣΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

(Η σημασία της παρεμβολής των εκλογών, η αδυναμία δικαστικού ελέγχου της Αναθεώρησης, το αίτημα της συνταγματικής συναίνεσης και οι σχέσεις μειοψηφίας-μειοψηφίας)

Αντώνης Μανιτάκης
Ομότιμος Καθηγητής Α.Π.Θ.

Η αναθεωρητική εξουσία της Αναθεωρητικής Βουλής

1, Ο ιστότοπος του Ομίλου Μάνεση φιλοξενεί αυτές τις μέρες μια πολύ ωραία και προκλητική, τόσο από θεωρητική όσο και από πολιτική σκοπιά, συζήτηση για την διαδικασία της Αναθεώρησης και ειδικά, για τα ζητήματα που θα ανακύψουν από το ενδεχόμενο η μέλλουσα Αναθεωρητική Βουλή να έχει διαφορετική κυβερνητική πλειοψηφία από την παρούσα. Αν και πρωθύστερο το πρόβλημα αυτό, και παρόλο που θα κληθεί ούτως ή άλλως να το λύσει η ίδια η Αναθεωρητική Βουλή στην πράξη, ως κατ'εξοχήν πολιτικό ζήτημα και όχι ως νομικό ή διαδικαστικό, όπως το αντιμετώπισαν άλλωστε ήδη προηγούμενες Αναθεωρητικές Βουλές, αξίζει πιστεύω τον κόπο να απασχολήσει εκ νέου την κοινότητα των συνταγματολόγων.

Το πρώτο ερώτημα που χρειάζεται να διερευνήσουμε, είναι, αν, πράγματι, αν δεσμεύεται η Αναθεωρητική Βουλή από την προγενέστερή της, κοινή Βουλή, ως προς το «περιεχόμενο» και «την κατεύθυνση» της αναθεώρησης. Ζήτημα που έχει απασχολήσει, ως γνωστόν, αρκετά την ελληνική συνταγματική θεωρία και πρόσφατα και παλαιότερα και έχουν επ'αυτού γράψει και πήραν θέση, μεταξύ των άλλων -όπως μας υπενθύμισε στην εκτενή παρέμβασή του στον παρόντα ιστότοπο, ο Β. Βενιζέλος, αντικρούοντας έμμεσα την θέση του Κ. Γιαννακόπουλου¹—και οι

1 Πρόκειται για γνωμοδοτικό σημείωμα που υποβλήθηκε στην κυβερνητικά πλειοψηφία και επικαλέστηκε ο Πρωθυπουργός στη Βουλή και το οποίο δημοσιεύτηκε στον παρόντα ιστότοπο με εκτενέστατη βιβλιογραφική τεκμηρίωση αλλά με σύντομες, σχετικά προσωπικές σκέψεις. Αφορμή για την δική μου παρέμβαση αποτέλεσε, πάντως, το εν λόγω γνωμοδοτικό σημείωμα.

κλασικοί, ΝΝ. Σαρίπολος, Αλ. Σβώλος, Αρ. Μάνεσης, Δημ. Τσάτσος και από τους νεότερους Φ. Σπυρόπουλος, Π. Παραράς, και κυρίως ο Ξ. Κοντιάδης².

Προσωπικά, πίστευα, μάλιστα, πως το ζήτημα είχε λυθεί από την συνταγματική πρακτική, ήδη από τις αρχές του περασμένου αιώνα και δεν καταλάβαινα τον λόγο, για τον οποίο μια μερίδα της πρόσφατης θεωρίας επανερχόταν στο θέμα με απόψεις και προτάσεις, αντίθετες προς την καθιερωμένη και κλασική ερμηνεία και πρακτική. Άλλωστε η αντίθετη άποψη δεν είχε τύχει μιας ενδελεχούς, ειδικής ανάλυσης. Περιοριζόταν σε σύντομα σχόλια με αφορμή συντρέχουσα ή επικείμενη αναθεωρητική πρωτοβουλία. Η αλήθεια είναι, πάντως, ότι η συνταγματική πραγματικότητα, με τις άπειρες και απρόβλεπτες μορφές της αέναης διαμόρφωσής της, αποδεικνύει κάθε μέρα ότι καμιά συνταγματική πρακτική και καμιά ερμηνεία δεν είναι και δεν μπορεί να είναι οριστική ούτε είναι σε θέση να καλύψει ή να εξαντλήσει εκ των προτέρων τις ενδεχόμενες δυνατότητες εφαρμογής ή τα πιθανά νοήματα μια συνταγματικής ρύθμισης.

Για τον λόγο αυτό θα ήθελα να παρέμβω στο διάλογο, που άνοιξε, προσθέτοντας ή συμπληρώνοντας ερμηνευτικά επιχειρήματα σε όσα έχουν διατυπωθεί ήδη από συναδέλφους. Θα υπερασπιστώ την άποψη, την ίδια που έχω ήδη υποστηρίξει³, ακολουθώντας στο σημείο αυτή την κλασική και κρατούσα άποψη, ότι η Αναθεωρητική Βουλή, *αυτή που θα προέλθει από εκλογές, στις οποίες τέθηκε ζήτημα αναθέωσης συνταγματικών διατάξεων*, που η προηγούμενη κοινή Βουλή έκρινε ως «αναθεωρητέες», είναι *ελεύθερη να αποφασίσει το κανονιστικό περιεχόμενο των υπό αναθέωση διατάξεων χωρίς καμία επ' αυτού δέσμευση από την προηγούμενη κοινή Βουλή*. Η κοινή Βουλή καθορίζει μόνον το πλαίσιο της αναθέωσης «*και όχι το περιεχόμενον των νέων ρυθμίσεων της υπό αναθέωρσιν συνταγματικής διατάξεως, ο καθορισμός του οποίου ανήκει κατ' αποκλειστικότητα εις την Αναθεωρητικήν Βουλήν*»⁴.

Η τελευταία έχει αυτή από μόνη της, όλη την αναγκαία εξουσία και νομιμοποίηση να τροποποιήσει, αντικαταστήσει, ερμηνεύσει αυθεντικά, καταργήσει ή συμπληρώσει αναθεωρητέες

² ΞΕΝΟΦΩΝ ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, στο «Σύνταγμα, Ερμηνεία κατ'άρθρο, Σχόλιο. 110Σ», όπου και κατατοπιστική σύνοψη των ερμηνευτικών ζητημάτων της συνταγματικής πρόβλεψης για την αναθέωση, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η αναθέωση του Συντάγματος, Αντ. Σάκκουλας, 2000, σ. 193 επ., 297 επ., -44.

³ ΑΝΤ. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, τ. Ι., Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2004, σ. 312—333, όπου ανάλυση των σχετικών ζητημάτων που ανέκυψαν και συζητούμε σήμερα.

⁴ ΑΡ. ΜΑΝΕΣΗΣ, Η αναθέωρσις του Συντάγματος, Θεσσαλονίκη, 1966, σ. 43 σημ. 29. Και πιο κάτω, «Εις τον καθορισμόν των αναθεωρητέων διατάξεων περιορίζεται και εξαντλείται η εν προκειμένω αρμοδιότης της κοινής Βουλής. Ο καθορισμός του περιεχομένου της νέας ρυθμίσεως δεν ανήκει εις την αρμοδιότητα αυτής: θα διενεργηθεί κατὰ το δεύτερο στάδιο της αναθεωρητικής διαδικασίας υπό της επόμενης Βουλής, η οποία πάντως δεν δεσμεύεται από τας εν τη «πράξει» περιληφθείσας τυχόν υποδείξεις της προηγούμενης Βουλής ως προς το μελλοντικό περιεχόμενο των υπό αναθέωρσιν διατάξεων» (σελ. 37 σημ. 14).

διατάξεις. Αυτή και μόνον αυτή έχει από το Σύνταγμα την πλήρη εξουσία να αποφασίσει κυριαρχικά για το **πώς** θα αναθεωρηθούν οι διατάξεις, που ψήφισε η προηγούμενη Βουλή. Δεν νομιμοποιείται βέβαια να αναθεωρήσει διατάξεις, που δεν έχουν υποδειχθεί από την προηγούμενη και δεν έχουν, επί πλέον, τεθεί υπό όψη του λαού στις εκλογές που έχουν μεσολαβήσει. Έχει, πάντως, την δυνατότητα ακόμη και να αρνηθεί να αναθεωρήσει διάταξη που έκρινε αναθεωρήσιμη η τελευταία. Αυτό θα συμβεί, στην περίπτωση που δεν συγκεντρωθεί η απαιτούμενη πλειοψηφία κατά το Σύνταγμα. Οπότε η Αναθεώρηση ως προς τις συγκεκριμένες διατάξεις ματαιώνεται. Και η ματαίωση θεωρητικά μπορεί να συμβεί για όλες τις διατάξεις⁵.

Και εύλογα διερωτάται κανείς, αφού μπορεί να συμβεί το μείζον, η ολική δηλαδή απόρριψη του αναθεωρητικού διαβήματος, πώς είναι δυνατόν να μην είναι δυνατόν να αναγνωρισθεί στην Αναθεωρητική Βουλή να πράξει το έλασσον, δηλαδή να αναθεωρήσει *όπως αυτή κρίνει* τις αναθεωρητέες διατάξεις⁶; Πως είναι δυνατόν να δεχθούμε ότι δεσμεύεται η Αναθεωρητική Βουλή από την κοινή, *ως προς το πώς, προς ποια κατεύθυνση* θα αναθεωρήσει, όταν η εξουσία της κοινής Βουλής εξαντλείται, κατά το Σύνταγμα, *στην απαρίθμηση των άρθρων που κρίνει είναι αναγκαίο ή επιβεβλημένο να αναθεωρηθούν*.

Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι οι προτάσεις της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας σχετικά με τις διατάξεις που χρήζουν αναθεώρησης συνοδεύονται κατά πάγια συνταγματική πρακτική και από ένα σκεπτικό, από ένα αιτιολογικό που δικαιολογεί *όχι μόνον την ανάγκη αλλά και την κατεύθυνση της αναθεώρησης*. Στις προτάσεις εξάλλου της πλειοψηφίας αντιπαρατίθενται και αντίστοιχες προτάσεις της μειοψηφίας, οι οποίες μπορεί να διαφοροποιούνται τόσο ως προς τα άρθρα που χρήζουν αναθεώρησης όσο και ως προς την κατεύθυνση της αναθεώρησης. Οι προτάσεις άρα των κομμάτων που έχουν κατατεθεί και ειδικά εκείνη της πλειοψηφίας συνοδεύονται, πράγματι, από σύντομη, σχεδόν λακωνική, αιτιολογία, που αφορά όμως κυρίως και πρωταρχικά *το γιατί μας χρειάζεται η αναθεώρηση*.

Στην συζήτηση, εξάλλου, που ακολουθεί στην Επιτροπή Αναθεώρησης καθώς και στην Ολομέλεια επί των άρθρων που προτείνει η πλειοψηφία προς αναθεώρηση, διατυπώνονται, σκέψεις ή απόψεις ή προτάσεις ή αντιπροτάσεις και γίνεται συζήτηση για το *πώς θα μπορούσε ή πως θα έπρεπε να αναθεωρηθούν* η υπό αναθεώρηση συνταγματικές διατάξεις. Αλλά οι σκέψεις ή προτάσεις αυτές, μαζί με την επιχειρηματολογία τους, *αποτελούν μέρος της αιτιολογίας και στηρίζουν, οι μιν πρώτες, με την μορφή της αιτιολογικής έκθεσης την πρόταση αναθεώρησης της πλειοψηφίας, ενώ οι δεύτερες την αντίκρουσή της*. Η Βουλή ψηφίζοντας την πρόταση της πλειοψηφίας ως προς

⁵ Αντίθετα η διαδικασία της αναθεώρησης θεωρείται περαιωθείσα, ακόμη και αν αναθεωρηθεί και μία μόνον διατάξει. Από εκείνη την χρονική στιγμή τρέχει και η πενταετία για να ξεκινήσει μια νέα διαδικασία Αναθεώρησης.

⁶ Βλέπε επ' αυτού την αντίκρουση του Κ. Γιαννακόπουλου.

τα αναθεωρητέα άρθρα εγκρίνει, βέβαια, πολιτικά και την κατεύθυνση της αναθεώρησης. Δεσμευτική όμως για την Αναθεωρητική Βουλή είναι, κατά το Σύνταγμα, μόνον η απαρίθμηση των άρθρων προς αναθεώρηση. Η πρόταση της πλειοψηφίας με το αιτιολογικό της τίθεται στη συνέχεια *υπό την κρίση του Λαού, ο οποίος και αποφασίζει κυριαρχικά δια μέσω των κομμάτων και της πλειοψηφίας που θα σχηματιστεί*, αν θα συνεχιστεί ή όχι η διαδικασία της Αναθεώρησης ή αν θα απορριφθεί μερικά ή ολοκληρωτικά, αν δηλαδή περαιωθεί ή αν θα ματαιωθεί.

Άλλωστε και αν ακόμη γινόταν δεκτή η αντίθετη άποψη⁷, το ερώτημα που ανακύπτει είναι, ποιο ακριβώς περιεχόμενο ή ποια κατεύθυνση είναι δεσμευτική για την Αναθεωρητική; Πως και από ποιους διατυπώνεται και πως διαπιστώνεται, αφού δεν εμπεριέχεται στην απόφαση της Βουλής για τις αναθεωρητέες διατάξεις πρόταση, συγκεκριμένης κανονιστικής διατύπωσης των υπό αναθεώρηση άρθρων ούτε μπαίνει σε ψηφοφορία κάποια «κανονιστική κατεύθυνση», που να είναι διαγνώσιμη ώστε να είναι και δεσμευτική; Το αιτιολογικό της πρότασης είναι ένα απλό πολιτικό σκεπτικό, μια κρίση πολιτικής σκοπιμότητας, μια πολιτική υπόδειξη που δεν μπορεί από την φύση της να δεσμεύει τη νέα πλειοψηφία που θα προέλθει από τις εκλογές. Σε αυτές τίθεται και κρίνεται από το εκλογικό σώμα το θεσμικό διακύβευμα της αναθεώρησης, ως πολιτικό διακύβευμα.

Δεν πρέπει εξάλλου να παραγνωρίζεται και πολύ περισσότερο να λησμονείται ότι η αναθεωρητική διαδικασία *συντελείται σε τρία στάδια και το όργανο που την συντελεί είναι σύνθετο: κοινή Βουλή, εκλογικό σώμα, Αναθεωρητική Βουλή*. Ούτε όμως η διαδικασία ούτε το σύνθετο αυτό όργανο είναι δυνατόν να εξομοιωθούν με σύνθετη διοικητική ενέργεια και να υπαχθούν στη λογική του διοικητικού δικαίου όπως κάνουν ορισμένοι συνάδελφοι. Διότι, στην προκειμένη περίπτωση, έχουμε να κάνουμε με ανώτατα όργανα του κράτους, που εκφέρουν πολιτική βούληση, που προβαίνουν σε πολιτικές αξιολογήσεις και εκτιμήσεις και αποφασίζουν με ευρύτατη διακριτική ευχέρεια –για να χρησιμοποιήσω, καταχρηστικά, όρο του διοικητικού δικαίου. Τα πολιτικά αυτά όργανα κρίνουν το καθένα ξεχωριστά και αυτόνομα. Αποφασίζουν βέβαια κατά το Σύνταγμα και σύμφωνα με τις διαδικασίες και τις δεσμεύσεις που προαναφέραμε, με κριτήριο το συμφέρον «του Λαού και του Έθνους» (άρθρο 1 παρ. 3Σ). Έχουν δηλαδή από το ίδιο το Σύνταγμα την εξουσία να αποφασίζουν «πολιτικά» και να κρίνουν και αξιολογούν «πολιτικές καταστάσεις» και να καθορίζουν τις δημόσιες πολιτικές της χώρας, και βέβαια και τη συνταγματική πολιτική της αναθεώρησης του Συντάγματος.

Θα πρέπει, τέλος, να υπογραμμιστεί ότι η βούληση του Λαού, που εκφράζεται στο πλαίσιο βουλευτικών εκλογών, συμπλέκεται με την κομματική αντιπαράθεση πλειοψηφίας-μειοψηφίας.

⁷ Την άποψη αυτή υποστήριξε κυρίως, ο Π. ΠΑΡΑΡΑΣ,, «Οι περιορισμένες εξουσίες της αναθεωρητικής Βουλής», Το Σ (19),1993, σ. 47 και τώρα σε «Το Κράτος Δικαίου», Συλλογή μελετών, Σάκκουλας, 2014, 441-546.

Επιλέγοντας κόμμα, ο ψηφοφόρος ψηφίζει, κατ' ανάγκη, και τις προτάσεις συνταγματικής και κυβερνητικής πολιτικής του κόμματος της επιλογής του. Αναπόφευκτα, με την ίδια ψήφο εγκρίνει και τις συνταγματικές προτάσεις του ίδιου κόμματος⁸. *Η πρόταση αναθεώρησης της προηγούμενης Βουλής τίθεται με τις βουλευτικές εκλογές σε δημόσια διαβούλευση, σε αντιπαράθεση και αντιπαραβολή με τις αναθεωρητικές προτάσεις των κομμάτων της μειοψηφίας.*

Ο διπλασιασμός του Λαού σε πλειοψηφία μειοψηφία αποτελεί, συστατικό στοιχείο της συνταγματικής πραγματικότητας, όπως και τα κόμματα εξάλλου. Δεν είναι δυνατόν επομένως να αγνοούνται οι ζωντανοί αυτοί συντελεστές της λαϊκής κυριαρχίας κατά την ερμηνεία των σχετικών συνταγματικών διατάξεων. Διότι έτσι είναι σαν να αγνοείται η πολιτική σύγκρουση και αντιπαράθεση, την οποία η δημοκρατική αρχή υπονοεί ως συνταγματικό γεγονός και επιδιώκει να τιθασεύσει, να υπαγάγει σε κανόνες και διαδικασίες,

Καθ' όσον αφορά το πολιτικό αίτημα του *συναινετικού χαρακτήρα της συνταγματικής διαδικασίας*, που είναι ένα συνταγματικό ζητούμενο⁹, θα πρέπει να ιδωθεί και αυτό μέσα από το πρίσμα των σχέσεων αντιπαλότητας πλειοψηφίας και μειοψηφίας. Η συναίνεση, ως συνταγματικός κανόνας της αναθεώρησης δεν αφορά άλλωστε μόνον τη συναίνεση μεταξύ των «κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών των δύο Βουλών αλλά και την *παρεμβλλόμενη δια των εκλογών λαϊκή συναίνεση* στην αναθεώρηση. Η λαϊκή συναίνεση στην πρόταση αναθεώρησης, όπως αυτή αποτυπώνεται στο εκλογικό αποτέλεσμα με την ανάδειξη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας είναι καθοριστικής σημασίας για την συνέχιση, περαιώση ή ματαίωση της αναθεώρησης.

Η κυβερνητική πλειοψηφία που θα προκύψει από τις βουλευτικές εκλογές, *εξοπλίζεται άρα με την εξουσιοδότηση ή μάλλον, με την λαϊκή εντολή να αναθεωρήσει το Σύνταγμα σύμφωνα με την πολιτική κατεύθυνση που έχει εκθέσει και έχει εγκριθεί από τον Λαό*. Αν η κυβερνητική πλειοψηφία συμβεί να είναι διαφορετική από εκείνη της προηγούμενης Βουλής, είναι επόμενο η αναθεωρητική πρόταση της τελευταίας να θεωρηθεί ότι έχει απορριφθεί από τον Λαό και να μην μπορεί να δεσμεύει ούτε πολιτικά ούτε συνταγματικά –και αν ακόμη υποθέταμε ότι μπορούσε να την δεσμεύσει- την *Αναθεωρητική Βουλή*.

8 Ο Μάνεσης έγραφε για το ίδιο θέμα χαρακτηριστικά: «Ναι μεν ο Λαός δεν αποφαινεται μόνον επί του θέματος της αναθεώρησης, το οποίον δεν είναι δυνατόν βεβαίως να απομονωθεί από την περί της αναδείξεως των βουλευτών εκφραζομένην εκλογικήν βούλησιν, εντούτοις όμως, εις την εποχήν μας, είναι βέβαιον ότι ο εκλογεύς ψηφίζει κατά πρώτον λόγον κόμματα, ήτοι περιβάλλει δια της εμπιστοσύνης του τους υπ' αυτών επιδικωμένους πολιτικούς σιοπούς...». (Η αναθεώρησις του Συντάγματος, σ. 41 σημ. 23)

⁹ Βλ. ΞΕΝ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Η αρχή της συναίνεσης ως θεμέλιο της αναθεωρητικής λειτουργίας, σε «Αναθεώρηση του Συντάγματος και εκσυγχρονισμός των θεσμών», Αντ. Σάκκουλας, 2000, σ. 35

Η παρεμβολή του εκλογικού σώματος στην αναθεωρητική διαδικασία βαραίνει καθοριστικά στη διαδικασία της αναθεώρησης των συνταγματικών διατάξεων και ειδικά στην κατεύθυνσή της. Διότι, *συνιστά ενσώματη πραγμάτωση της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας και έμπρακτο σεβασμό της βούλησης του Λαού*¹⁰.

Για τον λόγο αυτό είναι, επί πλέον, κατά την γνώμη μου *μη αναθεωρήσιμη η ισχύουσα, τώρα και δυο σχεδόν αιώνες, συνταγματική πρόβλεψη της παρεμβολής των βουλευτικών εκλογών*. Αποτελεί μια σταθερά του ελληνικού συνταγματισμού και της ελληνικής συνταγματικής παράδοσης σε όλα τα ελληνικά συντάγματα, σε σημείο που μπορούμε βάσιμα να ισχυριστούμε ότι έχει δημιουργηθεί, δια μέσου της μακράιωνης συνεχούς εφαρμογής της, ένας θεμελιώδης συνταγματικός κανόνας του «πραγματικού συντάγματος», που βρίσκεται σε αρμονία με τις θεμελιώδεις αρχές που διέπουν το πολίτευμα και ως τέτοιος δεν μπορεί να αναθεωρηθεί, να καταργηθεί ή να αντικατασταθεί ακόμη και με δημοψήφισμα¹¹.

Το αμφιλεγόμενο ζήτημα του δικαστικού ελέγχου της αναθεώρησης

2. Και έρχομαι τώρα σε ένα άλλο ζήτημα που ανέκυψε ως παρεπόμενο της ίδιας συζήτησης. Παλιό και αυτό και πολυσυζητημένο στην συνταγματική θεωρία, περισσότερο αμφιλεγόμενο ωστόσο από το προηγούμενο. Στο αν είναι συνταγματικά επιτρεπτό να ασκηθεί δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας της αναθεώρησης του Συντάγματος.

Το ζήτημα το έχει θίξει στην παρέμβασή στον εδώ ιστότοπο ο συνάδελφος Ν. Αλιβιζάτος και το έχει πραγματευτεί εκτενώς ο Ευ. Βελιζέλος, ειδικά σε ό, τι αφορά την θέση της νομολογίας, ΑΕΔ και ΣτΕ. Δεν υπάρχει λόγος να επαναλάβω τα ήδη γραφέντα¹². Η τοποθέτησή μου είναι ωστόσο πιο κατηγορηματικά επιφυλακτική -για να μην πώ αρνητική- από την δική τους, γι αυτό και αρκούμαι στην παράθεση, συνοπτικά, μερικών μόνον προσθετων επιχειρημάτων¹³.

Είμαι κατηγορηματικά επιφυλακτικός, πρώτον, διότι δεν υπάρχει συνταγματικό έρεισμα για την θεμελίωση και νομιμοποίηση εντός τέτοιου ελέγχου. Και η αναγνώριση στα δικαστήρια τέτοιας φύσεως εξουσία απαιτεί σαφή συνταγματική και ειδική πρόβλεψη. Δεν αρκεί η γενικόλογη αναφορά στην γενική εξουσία των δικαστηρίων να ελέγχουν την συνταγματικότητα των νόμων, όπως είχε αναγνωριστεί και καθιερωθεί από τα ίδια εθιμικά από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Ούτε

¹⁰ Βλ. ΑΡ. ΜΑΝΕΣΗ, Η αναθεώρησης του Συντάγματος, σ. 39-40).

¹¹ Για όλα τα παραπάνω εκτενέστερα το ημέτερο ΕλλΣυντΔικ., σ. 309-333

¹² Οι σκέψεις τους ουσιαστικά αντικρούουν τις απόψεις του Κ. Γιαννακόπουλου.

¹³ Θετικός ως προς την δυνατότητα άσκησης δικαστικού ελέγχου της «συνταγματικότητας» της αναθεώρησης του Συντάγματος, ο Φ. Σπυρόπουλος, Συνταγματικό Δίκαιο, Αντ. Σάκκουλας, 2006, σ. 154.

όμως από την ρητή πρόβλεψη της στο άρθρο 93 παρ.3Σ είναι δυνατόν ερμηνευτικά να συναχθεί η δυνατότητα επέκτασή της και στις αποφάσεις ή στα ψηφίσματα της αναθεωρητικής εξουσίας, η οποία ναι μεν είναι και αυτή συντεταγμένη, όπως και η νομοθετική, πρόκειται όμως για «παράγωγη συντακτική εξουσία», που τροποποιεί εν ισχύει συνταγματικές διατάξεις ή θεσπίζει νέες, τυπικά υπέρτερες των νόμων και ουσιαστικά πολύ διαφορετικές. Άλλωστε, όπως σημειώνει ορθά ο Σπυρόπουλος, ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων θα μπορούσε να ασκηθεί ακόμη και αν δεν υπήρχε το άρθρο 93 παρ.3Σ. Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για τον ίδιο ακριβώς έλεγχο, παρεμπιπτόντα και συγκεκριμένο, που αφορά πάντα διάταξη νόμου και όχι βέβαια συνταγματική διάταξη.

Είναι λάθος να εξομοιώνεται η αναθεωρητική λειτουργία με την νομοθετική, το Σύνταγμα με τον νόμο. Υπάρχει μια τεράστια διαφορά είδους. Η τελευταία θεσπίζει κατά βάση κανόνες δικαίου συμπεριφοράς και ρυθμίζει έννομες σχέσεις. Η πρώτη καθορίζει του γενικούς όρους οργάνωσης και λειτουργίας της δεύτερης. Η αναθεωρητική λειτουργία είναι μια μορφή παράγωγης συντακτικής εξουσίας, ανήκει στην κατηγορία των πράξεων που εκφράζουν συντακτική βούληση, οριοθετημένη, δεσμευμένη, βέβαια, από το ίδιο το Σύνταγμα, που θεσπίστηκε από πρωτογενή συντακτική εξουσία. Η πρόσφατη τάση εκνόμησης του Συντάγματος, ιδίως μετά την πληθωρική αναθεώρηση του 2001, που «συνταγματοποίησε», καταχρηστικά, ύλη νομοθετική δεν αναιρεί την προηγούμενη ουσιώδη διάκριση και δεν μπορεί να δικαιολογήσει την αντιμετώπιση του Συντάγματος ως κοινού νόμου.

Ο δικαστικός έλεγχος των νόμων αφορά, εξάλλου, διατάξεις ουσιαστικών νόμων που υπόκεινται σε έλεγχο με βάση κανόνες αναφοράς ή ελέγχου συνταγματικούς υπέρτερης ισχύος. Στην υποθετική περίπτωση ενός δικαστικού ελέγχου της αναθεώρησης, ο δικαστής θα έπρεπε να ελέγξει αναθεωρημένες διατάξεις με «κανόνες ελέγχου» διατάξεις, ισότιμες τυπικά με τις ελεγχόμενες! Ο σκόπελος αυτός θα μπορούσε, βέβαια, να υπερπηδηθεί με την αναγωγή στις θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος και να εκληφθούν αυτές, ως κανόνες ελέγχου. Μόνο που η αναγωγή αυτή είναι εξαιρετικά επισφαλής, εξ αιτίας της αοριστίας και γενικότητας του νοήματος των γενικών αρχών του δικαίου. Άλλωστε οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος δεν είναι εφαρμόσιμες και ερμηνευτικά χρήσιμες χωρίς την παράλληλη εφαρμογή στην συγκεκριμένη περίπτωση και μιας ειδικότερης συνταγματικής διάταξη, η οποία παρεμβάλλεται για να θεμελιωθεί και δικαιολογηθεί κατ'αρχάς η αναγωγή σε έναν συγκεκριμένο συνταγματικό κανόνα ελέγχου, πού χρειάζεται όμως και αυτός να ερμηνευτεί με αναφορά σε κάποια θεμελιώδη αρχή ώστε να αποσαφηνιστεί ή να διαμορφωθεί το νόημα του συνταγματικού κανόνα ελέγχου που αρμόζει στην συγκεκριμένη διαφορά.

Αυτός είναι πιστεύω και ο λόγος, που έναν αιώνα τώρα δεν έχει διαμορφωθεί κάποια νομολογία σαφής, που να τεκμηριώνει τον δικαστικό έλεγχο της «αντισυνταγματικότητας» των αποφάσεων

της Αναθεωρητικής Βουλής. Και αυτό δεν αφορά μόνον τις διαδικαστικές διατάξεις, που ως *interna corporis* της Βουλής δεν μπορούν ούτε ως ή άλλως να ελεγχθούν. Αφορά και το περιεχόμενο των υπό δικαστικό έλεγχο διατάξεων που αναθεωρήθηκαν. Η μόνη θεωρητική δυνατότητα που μπορούμε να φανταστούμε είναι ένας έλεγχος των αναθεωρημένων διατάξεων με βάση τις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές. Αυτές που συνδέονται με την βάση και την μορφή του πολιτεύματος και καθιερώνουν την συνταγματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου.

Δικαστικός όμως έλεγχος συνταγματικών διατάξεων με βάση τις θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος, μόνον δυνάμει του άρθρου 87 παρ. 2Σ είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί¹⁴: όταν η αναθεώρηση ισοδυναμεί με κατάλυση του Συντάγματος. Δηλαδή όταν θεμελιώδης συνταγματική αρχή πάψει να ισχύει και να εφαρμόζεται αποτελεσματικά. Στην περίπτωση αυτή θα έχουμε κατάλυση ή αλλοίωση της βάσης ή της μορφής του πολιτεύματος και του κράτους δικαίου. Τότε μόνον νομιμοποιείται η δικαστική εξουσία να αρνηθεί να εφαρμόσει αναθεώρηση συνταγματικών διατάξεων. Η κατάλυση όμως του πολιτεύματος είναι ένα πραγματικό γεγονός, μια ειρηνική επανάσταση, που ούτε ως ή άλλως δεν ελέγχεται δικαστικά με βάση το Σύνταγμα. Αλλά και αν ακόμη υποθέταμε όταν ήταν εφικτό και συνταγματικά θεμιτό και πάλι ο ενδεχόμενος δικαστικός έλεγχος θα ήταν οριακός ή εξαιρετικός, που θα εξερχόταν των ισχυόντων ορίων της συνταγματικότητας. Διότι θα εισερχόταν ευθέως στα πεδία της πολιτικής και των πραγματικών γεγονότων¹⁵.

¹⁴ Βλ. και ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Μαθήματα Συνταγματικού, σ. 67 επ

¹⁵ Για όλα αυτά εκτενέστερα Αντ. Μανιτάκη, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, τ. 1, σ. 329-333..

Ας μου επιτραπεί στο σημείο αυτό να παραθέσω ένα εκτενές απόσπασμα από το βιβλίο μου επειδή είναι επίκαιρο και αφορά το ζήτημα που συζητάμε:

«Εγγυητής του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος, δηλαδή της μη ανατροπής των οργανωτικών βάσεων του πολιτεύματος, δεν μπορεί να είναι άλλος από την ίδια την Αναθεωρητική Βουλή, η οποία και αποφασίζει την αναθεώρηση. Αυτή κρίνει πρωταρχικά αν μία διάταξη υπόκειται ή όχι σε αναθεώρηση και αν πλήττεται με τη σχεδιαζόμενη αναθεώρησή της καίρια η μορφή του πολιτεύματος ή η δικαιιοκρατική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Στη συνταγματική νομιμοφροσύνη της Εθνικής Αντιπροσωπείας ανατίθεται, έτσι, κατά πρώτο λόγο η τήρηση των κανόνων της αναθεώρησης. Σε αυτή ανήκει κατ' αποκλειστικότητα η τήρηση των διαδικαστικών ορίων ή κανόνων της αναθεώρησης, ενώ σε ό,τι αφορά τα ουσιαστικά της όρια την ευθύνη της μη παραβίασής τους την μοιράζονται μεταξύ τους η ίδια η Αναθεωρητική Βουλή με τη δικαστική εξουσία. Η εγγύηση, επομένως, της τήρησης των ουσιαστικών και διαδικαστικών ορίων της αναθεώρησης είναι κατ' αρχήν πολιτική και αφορά κυρίως το ίδιο το όργανο που πραγματοποιεί την αναθεώρηση, το οποίο και αυτοδεσμεύεται ηθικο-πολιτικά να τηρεί το Σύνταγμα και να σέβεται το πολίτευμα, εντός και για χάρη του οποίου ενεργεί.

Άλλωστε η μη αντίδραση της Αναθεωρητικής Βουλής σε απόπειρες ουσιώδους προσβολής των θεμελιωδών αρχών του πολιτεύματος θα ισοδυναμούσε με αποδοχή ενεργειών κατάλυσής του, δηλαδή με άσκηση συντακτικής εξουσίας, οπότε κάθε δικαστικός έλεγχος πράξεων αναθεώρησης

Εν κατακλείδι μπορούμε να πούμε ότι τόσο η θεμελίωση όσο και η ενεργοποίηση της ελεγκτικής εξουσίας του δικαστή στην αναθεώρηση του Συντάγματος δεν είναι μόνον υποθετική ή θεωρητικά δυσπρόσιτη, είναι, αν ποτέ εμφανιστεί, και «εξαιρετικά δυσχερής στην πράξη». Κατά την πραγματοποίησή της το «πραγματικό» (ο όρος «κατάλυση» του Συντάγματος) συμπλέκεται τρυφερά με το «νομικό» (με την «παραβίασή» του) και ο δικαστικός έλεγχος της παραβίασης των θεμελιωδών αρχών του Συντάγματος καταλήγει σε έλεγχο - «υπέρβασις των ακραίων ορίων», γίνεται δηλαδή οριακός.

Το τελευταίο αποδεικνύει ακόμη μία φορά την στενή σχέση του Συντάγματος με την πολιτική. Τα ρευστά και μεταβλητά όρια του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικής νομιμότητας με τον έλεγχο της πολιτικής σκοπιμότητας. Εκείνο που είναι βέβαιο και επιβεβαιώνεται από την μακροίωνα συνταγματική μας παράδοση και πρακτική, είναι ότι η ελληνική συνταγματική τάξη αναγνωρίζει στην πολιτική εξουσία ευρύτατα περιθώρια επιτίμησης πραγματικών καταστάσεων, όταν δρά ως νομοθετική ή αναθεωρητική εξουσία. Ουδέποτε λειτούργησε ούτε πιστεύω ότι μπορεί να ανθήσει ποτέ στην Ελλάδα κράτος των δικαστών. Δεν ταιριάζει στην πολιτική και συνταγματική μας κουλτούρα, γι' αυτό και είναι μάταιη και ανώφελη η δημιουργία, ενδεχομένως, ενός αληθινού συνταγματικού δικαστηρίου, που θα αντικαταστούσε ή θα παραμέριζε τον ριζωμένο, σχεδόν δύο αιώνες τώρα, διάχυτο παρεμπόπτοντα και συγκεκριμένο δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.

που επιβλήθηκαν και έγιναν αποδεκτές ως «παράγουσες νέον Δίκαιον» είναι αδιανόητος. Διότι δεν πρέπει να λησμονείται ότι κάθε ουσιώδης προσβολή των οργανωτικών βάσεων του πολιτεύματος πλήττει καιρία τη συνταγματική νομιμότητα και αγγίζει τα όρια της επανάστασης. «Και η μεν επανάστασις δεν ελέγχεται διά νομικών μέσων, αλλά διά να διακριθῆ ως δικαιοπαγωγικόν γεγονός πρέπει να είναι έκφρασις αντιστοίχου θελήσεως και επί πλέον να επιβληθῆ. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οσάκις η αναθεώρησις υπερβῆ τα όρια της κατά το Σύνταγμα εκτάσεώς της και μάλιστα προκειμένου περί σοβαράς πολιτικής σημασίας διατάξεων, θα πρόκειται περί ηθελημένης ρήξεως του Δικαίου, συνιστώσης πρωτογενή πολιτικήν πράξιν και η οποία, αναλόγως της δυνάμεως της δημιουργίας νέου Δικαίου, θα παρασύρη και τας εγγυήσεις του παλαιού. Κανείς φραγμός εκ της αρμοδιότητος οιοδήποτε οργάνου δεν είναι δυνατόν ν' αντιταχθῆ εις την περίπτωσιν αυτήν κατά της δικαιοπαγωγικής δυνάμεως και αν ακόμη υπενοείτο ο φραγμός αυτός υπό του Συντάγματος»: Αλ. Σβώλου, Η αναθεώρησις του Συντάγματος, 112-113).